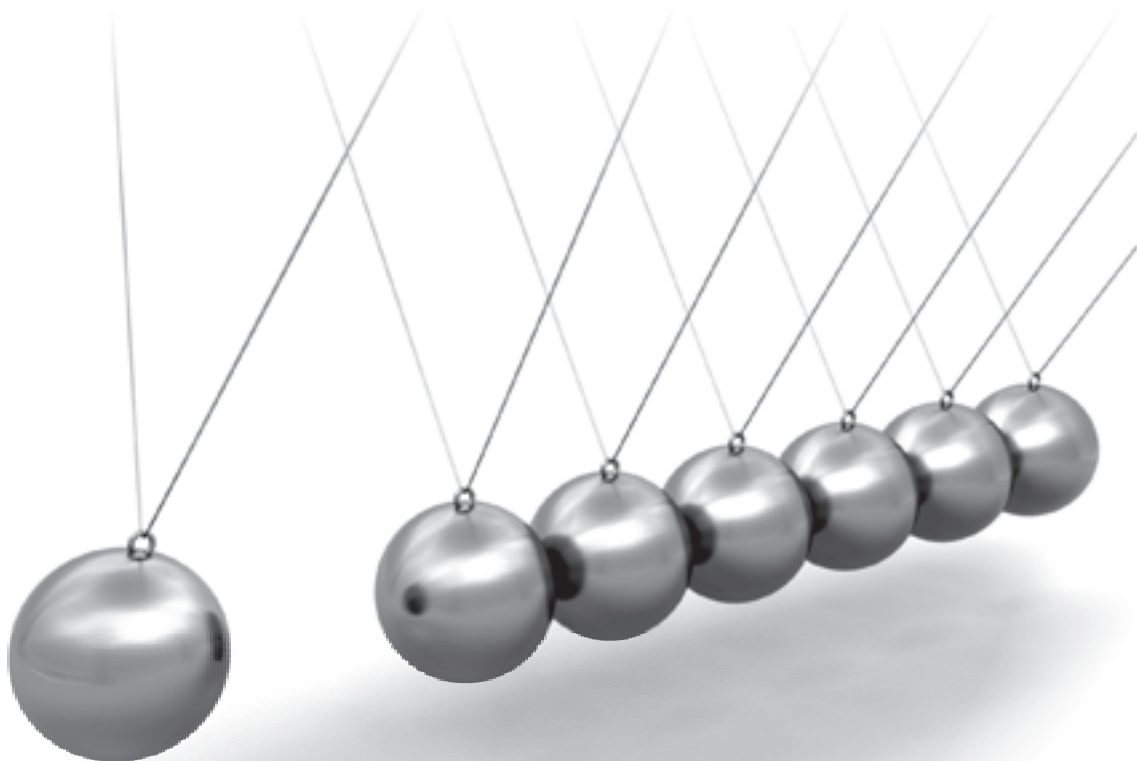

Пандемија, друштво и симболички поредак: јавни дискурси у/о кризи изазваној пандемијом ковида 19

Ивана Спасић (уредница)

1838

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филозофски факултет, Универзитет у Београду | 2021

1838

Пандемија,

друштво и симболички поредак:
јавни дискурси у/о кризи
изазваној пандемијом ковида 19
Зборник радова

Ивана Сјасић (уредница)

Едиција *Човек и друштво у време кризе*

*Пандемија, друштво и симболички поредак:
јавни дискурси у/о кризи изазваној пандемијом ковида 19*
Зборник радова
Ивана Спасић (уредница)
Београд 2021.

Издавач
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача
Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти
Проф. др Марина Симић
Проф. др Душан Ристић
Доц. др Ана Бирешев

Лектор
Ирена Поповић

Дизајн корица
Ивана Зорановић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Штампа
ЈП Службени гласник, Београд

Тираж
200

ISBN 978-86-6427-178-3

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Јелена Пешић и Ивана Сјасић*
Увод: дискурзивна лица пандемије
- I. Дискурси медицине, дискурси о медицини**
- 17 | *Ева Камерер*
Метафора златног стандарда у дискурсу медицине
- 33 | *Петар Лукић*
Када и зашто чињенице нису довољне?
Пример дијалога званичног и алтернативног става
- 47 | *Слободан Цвејић*
'Струка' у рајама политичке моћи: манипулација
медицинским делом Кризног штаба током
пандемије ковида 19
- II. Пандемија и легитимизацијске борбе**
- 69 | *Дуња Полеји Ђосић*
Од спасавања живота до спасавања економије:
стратегије легитимизације мера за сузбијање заразе у Србији
- 87 | *Милица Ресановић*
Грађански и антиграђански код у дебатама о праксама
Српске православне цркве у пандемији
- 103 | *Јелена Пешић*
Пандемија и неолиберални дискурси
- III. Политичка употреба пандемије**
- 125 | *Ивана Сјасић*
Конструкција политичког ауторитета као врховног
заштитника
- 143 | *Тамара Пејровић Трифуновић*
Такмичарски дискурс државног врха у Србији
током пандемије

конструкта, „Прву Србију“, патриотску и традиционалну, и „Другу Србију“, грађанску и космополитску. У периоду који је уследио, након проучаваног временског исечка, дебате су делимично утишане, али не зато што је „грађанска поправка“ била успешна већ зато што је дошло до попуштања противепидемијских мера, те понашање Цркве више није било толико упадљиво у нескладу са мерама на снази. Читање дебата о праксама СПЦ у пандемији кроз културалистичку перспективу показује да реакција грађанске сфере на понашање СПЦ у пандемији, које је представљено као претеће по цело друштво, није довела до промене понашања СПЦ. Започети процес „социјетализације“ није доведен до краја јер су симболичке поделе у друштву врло чврсте, а расцепи у политичкој заједници дубоки.

Референце

- Alexander, J., Smith, P. (2003). The Strong Program in Cultural Sociology: Elements of a Structural Hermeneutic. In: J. Alexander (ed.). *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. New York: Oxford University Press, 11–26.
- Alexander, J., Smith, P. (2010). The Strong Program: Origins, achievements, and prospects. In J. R. Hall, L. Grindstaff & M. Lo (eds.). *Handbook of Cultural Sociology*. London: Routledge.
- Alexander, J. C. (2006). *The Civil Sphere* (1st ed.). Oxford University Press.
- Alexander, J. (2018). The Societalization of Social Problems: Church Pedophilia, Phone Hacking, and the Financial Crisis. *American Sociological Review* 83(3), 1049–1078.
- Alexander, J. C. (2019). *What Makes a Social Crisis?: The Societalization of Social Problems* (1st ed.). Polity.
- Даглас, М. (2001). *Чисто и ојасно*. Београд: Библиотека XX век.
- Куљић, Т. (2018). Концептуална синергија између неолиберализма и национализма. *Трајови* 1(1), 203–220.
- McCormick, L. (2020). Marking time in lockdown: heroization and ritualization in the UK during the coronavirus pandemic. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3), 324–351. 10.1057/s41290-020-00117-8
- Ming-Cheng M. Lo, & Hsieh, H.-Y. (2020). The “Societalization” of pandemic unpreparedness: lessons from Taiwan’s COVID response. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3), 384–404. 10.1057/s41290-020-00113-y
- Петровић Трифуновић, Т., Спасић, И. (2014). Patriotism and Cosmopolitanism in Intellectual Discourse: *Peščanik* and *Nova srpska politička misao*. *Филозофија и друштво* 25(4), 164–188. 10.2298/FID1404164P
- Spantideas, N., Drosou, E., Barsoum, M., & Bougea, A. (2020). COVID-19 and Holy Communion. *Public health* 187, 134–135. 10.1016/j.puhe.2020.08.012

- Van Dijk, T. (2005). Discourse Analysis as Ideology Analysis. In: C. Schäffner, A. Wenden (ed.). *Language and Peace*. Aldershot: Dartmouth Publishing, 17–33.
- Вукомановић, М. (2013). Секуларизам обогађује и допуњује хришћанство [транскрипт излагања учесника округлог стола на тему Изазови секуларизма у Србији и региону], *Република*. <http://www.republika.co.rs/556-557/14.html>

Milica Resanović*

CIVIL AND ANTI-CIVIL CODES IN DEBATES ON THE PRACTICES OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN THE PANDEMIC

Abstract: During the coronavirus pandemic in Serbia, the Serbian Orthodox Church repeatedly violated anti-epidemic measures advocated by medical experts and a part of the citizens, which led to the Church's behaviour in the pandemic becoming the subject of heated public debate. The paper interprets the debates about the practice of the Serbian Orthodox Church in the pandemic through a cultural sociological prism, the main theoretical stronghold being the civil sphere theory developed by Jeffrey Alexander.

Key words: Covid-19 pandemic, civil sphere, Serbian Orthodox Church, civil discourse, symbolic conflicts

* Research Assistant, Institute for Sociological Research, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, milica.resanovic@f.bg.ac.rs.

Јелена Пешић*

ПАНДЕМИЈА И НЕОЛИБЕРАЛНИ ДИСКУРСИ

Апстракт: Циљ овог рада је да се издвоје различите варијације неолибералног дискурса у медијима у Србији, који су служили било за легитимисање мера које је Влада примењивала како би управљала кризом, било као њихова критика. У фокусу анализе биће дискурси који се односе на улогу државе у управљању кризом.

Кључне речи: пандемија, неолиберализам, дискурс

Увод

Реакције влада различитих земаља на пандемију изавану вирусом корона и глобални пораст броја оболелих биле су различите: од потпуног (или селективног) затварања становништва у домове, затварања граница, школа и других образовних институција, ограничавања кретања и заустављања економских активности које нису спадале у „есенцијалне“ (на пример, Кина, Италија или Србија током првог таласа пандемије), до крајње либералног приступа који готово да није подразумевао значајне мере регулације кретања и активности становништва (Шведска, Велика Британија и Холандија у првим месецима пандемије, Србија након завршетка „првог таласа“ итд.). Званична оправдавања тих мера почивала су на различитим аргументима – од оних који су се, као што је то било у случају Србије током првог таласа пандемије, позивали на потребу заштите живота појединих категорија становништва, а пре свих старијих људи, до аргумената који су се темељили на заговарању неопходности „пуштања вируса“ међу становништво како би се стекао одговарајући ниво колективног имунитета.¹

* Доценткиња, Одељење за социологију, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, jlpesic@f.bg.ac.rs.

1 Британски премијер Борис Џонсон заговарао је током марта 2020. године управо либерални приступ контроли пандемије позивајући се на потребу да се колективни имунитет стекне пуштањем вируса да циркулише међу становнишвом. <https://fortune.com/2020/03/14/coronavirus-uk-cases-herd-immunity-covid-19/>, приступљено 27. фебруара 2021.

Без обзира на то која стратегија борбе против вируса је примењивана (а ове стратегије не само да су варирале у различитим друштвима већ су се мењале и у истом друштву, зависно од тока пандемије и различитих интереса којима су се водили доносиоци одлука), нема сумње да је глобална здравствена криза још једном довела у питање економском и климатском кризом уздрмани неолиберални поредак и његову легитимацијску основу (Condon, 2021). На тренутак се чинило да је „стари неолиберализам мртав, само што је овога пута и *Financial Times* тога постао свестан“, констатује Шумоња (Šumonja, 2021, 215). Не улазећи у дугорочне друштвене, политичке, економске, културне и здравствене последице, које ће пандемија свакако донети, у овом тексту ће се проблематизовати питање да ли су се неолиберална идеолошка матрица и пратећи дискурси заиста повукли са јавне сцене, суочени са кризом чији се крај још увек не назире, или су употребљавани како би се легитимисале, односно довеле у питање мере које су се током пандемије спроводиле.

Циљ овог рада је да се издвоје различите варијације неолибералног дискурса у медијима у Србији, које су служиле било за легитимисање мера које је Влада примењивала како би управљала кризом било као њихова критика.

Концептуални оквир

Анализа употребе неолибералних дискурса у изјавама званичника и медијским написима у Србији током пандемије почиваће на приступу критичке анализе дискурса (*critical discourse analysis* – КАД) (Wodak, 2001; Fairclough, 2003). Критичка анализа дискурса подразумева анализу односа моћи (дискурси су структурисани на темељу доминације појединих друштвених група над другим), историјског контекста (дискурси се стварају и интерпретирају у специфичним временским и просторним целинама) и идеологије (дискурси представљају идеологије које легитимишу односе доминације појединих друштвених група над другим) (Wodak, 2001, 3).

Важан аспект критичке анализе дискурса представља истраживање идеологије, односно начин на који се значења конструишу и преносе путем различитих симболичких форми, али и друштвено-историјских контекста у којима се симболичке форме користе како би се одржали односи доминације у друштву (Thompson, 1990). Истраживање идеологије указује на односе моћи, доминације и експлоатације између различитих друштвених група (Fairclough,

2003), обухватајући језик, концепте, категорије, мисаоне слике и системе репрезентације које различите друштвене групе и класе користе да би дефинисале, разлучиле, учиниле себи смисленим, односно интерпретирале начин на који друштво функционише (Хол, 2018, 26).

Дискурси представљају начине на које различито друштвено позиционирани актери виде и тумаче друштвени живот. Дискурс се, при томе, не састоји из једног исказа него из низа међусобно повезаних исказа који заједно формирају дискурзивну формацију, структуришући одређене теме на један начин, односно ограничавајући алтернативне интерпретације (Хол, 2018). Неки од тих поредака дискурса временом постају хегемони, други остају маргинални/ алтернативни дискурси. Истовремено, циљ хегемоних дискурса је да легитимишу односе друштвене доминације, тако што се намећу као здраворазумско мњење (Fairclough, 2005).

Неолиберализам се може дефинисати на различите начине, иако нема потпуног слагања о значењу појма нити о различитим димензијама, односно феноменима на које се односи (опширније у: Kuzmančev Stanojević, 2021). Уколико се указује на карактеристике економског поретка који се обликовао у периоду касног капитализма, тада се под неолиберализмом подразумева економски систем (реалнопостојећи неолиберализам, који се јавља у различитим варијететима, а чија је кровна, глобална карактеристика финансијализација); када се говори или пише о скупу идеја које су се обликовале како би се понудила специфична визија економског, друштвеног и политичког поретка, тада неолиберализам означава теорију, доктрину, интелектуални пројекат или идеологију; неолиберализам, даље, може означавати скуп мера или политика којима се усмерава развој друштва; и, коначно, неолиберализам означава хегемони културни режим, који обликује савремено поимање света (Бурдије, 2019). У свим побројаним сегментима, неолиберализму се могу приписати различита значења, која ипак нису међусобно неповезана нити се могу засебно посматрати. Сви побројани аспекти и димензије неолиберализма праћени су одређеним наративима, одређењима прошлости, садашњости и визијама будућности, који повлаче за собом употребу одређених дискурса (Fairclough, 2001). Ипак, Бурдије (2019) сматра да неолиберални дискурс није тек један од многих већ је реч о „јаком дискурсу“, који је саморазумљив, раздруштвљен и деисторизован и као такав представља симболичку силу која подупире односе доминације. Другим речима, неолиберални дискурс представља оријентир економских избора оних који доминирају економским односима; легитимишући се као „научни“ програм, он се трансформише

у политички пројекат, план политичке акције, који, заправо, има циљ да креира услове у којима се „теорија“ показује као функционишућа, исправна, тачна.

Неолиберални пројекат, сматра Бурдије (2019), почива на утопији о чистом, савршеном тржишту које се успоставља политиком финансијске дерегулације и трансформативном и деструктивном политичком акцијом која доводи у питање све колективне структуре које могу представљати препреку у реализацији логике чистог тржишта. Крајњи циљ је успостављање глобалне економије која функционише на принципима дерегулисаног тржишта, односно интензивном надметању појединаца, корпорација, националних и регионалних економија. Праћен је процесима приватизације јавних предузећа и ресурса, смањењем државне подршке и њене редистрибутивне улоге, дерегулацијом економских активности и уклањањем баријера слободној трговини и страним инвестицијама. Та стратегија је неретко подржана културном трансформацијом, односно реоријентацијом ка вредновању предузетништва, индивидуалних избора и ослањања на себе и сопствене способности и ресурсе (а не на државу или друге облике колективитета) (Fairclough, 2001). Другим речима, неолиберализам представља продирање тржишних принципа у све сфере друштвеног живота (Scialabba, 2017), укључујући економију, културу, политику и друштво (Springer, 2016), путем процеса маркетизације и комодификације (Harvi, 2012), трансформације улоге државе и културне промене.

Важну улогу у трансформацији економије (и друштва) на неолибералним основама имало је промењено виђење улоге државе: њена примарна улога постаје заштита приватне својине, индивидуалних права, владавине закона, институција слободног тржишта и слободне трговине. Такво институционално уређење, сматра Харви (Harvi, 2012, 89), представљало је оквир који је омогућавао реализацију кључне вредности неолибералног поретка – заштите индивидуалних слобода (при томе, та заштита је неретко почивала на употреби државног монопола над насиљем). Конкуренција међу државама и великом корпорацијама на међународном тржишту, међу предузећима на локалном тржишту, али и међу појединцима, у радним организацијама, постаје кључни друштвени однос, који почива на идеји да су индивидуалне слободе на тржишту загарантоване. Постулат индивидуалних слобода, међутим, има и другу страну медаље, а то је принцип индивидуалне одговорности, који подразумева да су појединци сами одговорни за сопствене поступке и напре-

довање (Harvi, 2012, 91). Принцип индивидуалне одговорности се, при томе, проширује и на подручје социјалне заштите, образовања, здравствене заштите, пензионог осигурања итд., подразумевајући све снажније повлачење државе из управљања тим секторима и смањење издатака који су усмерени на повећање благостања становништва. Као резултат постулирања принципа индивидуалне одговорности, редукција мера социјалне заштите и слабљења колективних облика солидарности, све већи сегменти становништва бивају препуштени сами себи, а крајњи исход тога је израћање једне дарвинистичке слике света у којој се, на свим хијерархијским нивоима, сви међусобно такмиче (Бурдије, 2019).

На овом месту неопходно је осврнути се и на концепт биополитике, који указује на технологију којом државе (посебно неолибералне) управљају људима и њиховим животима, а који је реактуелизован у савременим дебатама изазваним потребом да се мере за којима су државе широм света посегле током здравствене „кризе“ осветле и разумеју (Agamben, 2020; Schubert, 2020; Sotiris, 2020). Фуко одређује биополитику као низ пракси и технологија за којима посежу носиоци власти, уз оправдање да је њихов циљ заштита живота грађана (Foucault, 2000). У традиционалном одређењу, биополитика се односи на репресивну моћ државе (Schubert, 2020). Међутим, Маринковић и Мајор (2020) указују на то да се није нужно реч о негативном одређењу моћи (на основу које владар има право да одузме живот) или о искључиво дисциплинујућој моћи чији је циљ контрола над животима већ, што је посебно важно у контексту пандемијске ситуације, о политици чији циљ може бити заштита живота становништва, ослањајући се на ненасилне праксе и демократизацију знања (демократска биополитика – Schubert, 2020).

Биополитика и неолиберализам представљају, сматра Мавели (Mavelli, 2017), комплементарне стратегије јер биополитичка логика подупиरे неизвесност и ризике који исходе из неолиберализације све ширих сегмената друштвеног живота. Та комплементарност делимично је повезана са прилагодљивом и некохерентном природом неолиберализма (Schmidt & Thatcher, 2013). С друге стране, биополитичким стратегијама које спроводи, неолиберализам ствара субјекте од којих се очекује да развију способност прилагођавања неолибералним механизмима производње, експлоатације и развлашћења и да издрже „шокове“ који проистичу из економских, друштвених, политичких, али и еколошких и здравствених криза које сам производи (Chandler & Reid, 2016).

Пандемија и неолиберални дискурси

Упркос хегеманој глобалној доминацији неолиберализма, пандемија вируса корона појавила се као изазов неолибералној стратегији управљања. Здравствена криза је наметнула потребу за „повратком“ државе и њеним снажнијим ангажовањем у заштити здравља становништва и превенцији економске катастрофе. Слободно тржиште, ако је икада у стварности и постојало, сада је, и као стратегија управљања и као пројекат пословних и политичких елита, морало да буде (макар привремено?) делимично суспендовано, уз заокрет ка државном интервенционизму и јачању капацитета националних држава да одговоре на кризу (видети у: Šumonja, 2021). Један број мислилаца пожурио је да прогласи крај ере неолиберализма (на пример, Saad-Filho, 2020; опширније у: Šumonja, 2021). Међутим, имајући на уму претходне кризе са којима је глобални капитализам био суочен, питање је да ли су те оцене биле преурањене. И потом, да ли је (привремено?) заокрет у глобалној стратегији био праћен повлачењем неолибералних дискурса из јавне и медијске сфере или њиховом адаптацијом новим околностима?

У фокусу ове анализе биће употреба неолибералних дискурса у оправдавању, односно критици мера које је Влада Републике Србије примењивала у управљању кризом изазваном пандемијом.² Циљ анализе је да се идентификују неолиберални дискурси који су циркулисали у изјавама званичника, али и осталих јавних актера, током пандемије у Србији, а који се односе на улогу државе у регулацији кризе. Такође, анализом треба утврдити који се актери појављују као пропоненти тих дискурса, каква је њихова структурна позиција у локалним односима моћи, али и да ли се дати дискурси појављују примарно као облик легитимације мера државне политике или као њихова критика. Коначно, један од циљева анализе биће покушај да се утврди промена употребе тих дискурса с обзиром на промене у мерама које је Влада спроводила током пандемије, а које нису биле конзистентне и једнозначне.

Држава као родитељ/држава није родитељ

Грубо, временски период трајања пандемије можемо поделити на неколико фаза, с обзиром на мере које су примењиване: 1. фаза строгих мера затварања становништва, обележена ванредним стањем (од

2 При томе, стратегије легитимације економских мера предмет су анализе у тексту Дуње Полети Ћосић у овом зборнику, па ће њихова подробија анализа бити изостављена.

15. марта до 6. маја 2020); 2. фаза попуштања мера (од 7. маја до децембра 2020); 3. фаза организоване имунизације становништва (од јануара до априла 2021).

Прва фаза пандемије обележена је законски упитним увођењем ванредног стања 15. марта 2020. године и мање или више стриктним мерама ограничавања кретања становништва (посебно лица старијих од 65 година у градовима и 70 година у селима, којима је кретање забрањено већ 17. марта 2020), затварањем школа и факултета (од 16. марта 2020), затварањем државних граница за нерезиденте Србије (од 15. марта 2020) и редуковањем економских активности које нису сматране „есенцијалним“. У неколико наврата, Влада је доносила одлуку о потпуној забрани кретања свих становника, током ограниченог временског периода (тзв. полицијски час). С обзиром на то да су у том периоду мере Владе биле усмерене на изолацију становништва и рестрикције кретања не би ли се ширење вируса ставило под контролу, прва фаза је обележена настојањима да се датим мерама прибави легитимацијска основа.

Основни дискурзивни оквир легитимације тих мера садржан је у патерналистичкој бризи представника власти за здравље становништва, посебно старијег, али и у дисциплиновању становника репресивним мерама. Другим речима, држава се појављује у двојакој улози, и као „брижни“ и као „дисциплинујући“ родитељ.³ И један и други аспект, притом, представљају део јединствене матрице легитимације биополитичких мера, у којима се држава појављује као „заштитник“ живота људи, али и као репресивни актер. Као илустративни биће наведена два примера употребе тог дискурса, у којима су тематизована два поменута аспекта. Први пример се односи на патерналистички однос представника државе, а налазимо га већ у обраћању јавности председника Републике Србије, 15. марта 2020. године, поводом најаве увођења ванредног стања: „Неће страдати наша деца, страдаће наши родитељи (...). Драги пензионери, не морам да вам говорим колико вас волим. Не излазите нигде, биће проблема у свему овоме. Молим вас да останете у својим домовима (...) ви сте мета овог напада.“⁴ Међутим, већ наредног дана, 16. марта, у обраћању јавности председнице Владе Републике Србије Ане Брнабић, „родитељска“ брига о пензионерима претвара се у латентну претњу драстичним мерама:

3 „Родитељском“ улогом коју је на себе преузео председник Србије бави се у свом тексту и Ивана Спасић.

4 <https://www.alo.rs/vesti/politika/aleksandar-vucic-koronavirus-covid-19-vanredno-stanje/295809/vest>, приступљено 5. маја 2021.

Молим вас за самодисциплину, посебно старије суграђане, немојте да излазите напоље. Немојте нас терати да уводимо полицијски час и да војску и полицију изводимо на улице и у потпуности забранимо слободу кретања. То је најдрастичнија могућа мера и ни ја ни председник не бисмо желели да је имплементирамо.⁵

Наравно, иако није неважно ко су актери који су одашили те две врсте порука, односно на који начин су биле додељене улоге „брижног“ и „дисциплинујућег“ родитеља, можда је још интересантнија матрица која је примењивана у поменутој дискурзивној стратегији: наиме, она је почивала на изазивању страха, с једне стране, односно на претњама репресијом, с друге стране, уз настојање да се одговорност за непридржавање мера пребаци са државе, доносилаца политичких одлука и институција на грађане (индивидуализација одговорности) и истовремено изврши поларизација и „колективизација“ актера, где се држава појављује као инхерентно одговорни актер – „одрасли“, док се грађани, класификовани априорно у задате категорије – на пример, пензионери или млади – перципирају као неодговорни, то јест као деца, којима је неопходан стални надзор старатеља – државе која у њихово име доноси одлуке.

Посебну улогу у обликовању те дискурзивне стратегије имао је медицински део Кризног штаба. Наиме, док су представници власти примењивали патернализујуће-дисциплинујући дискурс при легитимацији мера, чланови медицинског дела Кризног штаба, заоденути ауторитетом струке, слали су противречне поруке, које су ишле од потпуне релативизације опасности од вируса („Не могу да верујем да се народ који је преживео санкције, бомбардовање, свакојака малтретирања, уплаши најсмешнијег вируса у историји човечанства, који на Фејсбуку постоји?“ – Бранимир Несторовић),⁶ до катаклизмичних прогноза о току пандемије (најилустративнији пример била је циркуларна СМС порука коју је Кризни штаб слао корисницима МТС мобилне мреже: „Ситуација је драматична, приближавамо се сценарију из Италије и Шпаније. Молимо вас да останете код куће.“).⁷ На тај начин, примарни (патернализујуће-дисциплинујући) дискурс је подупрт производњом страха, неповерења и неизвесности, уз истовремено измештање локуса одговорности са државе и њених институција на појединце (Spasojević, 2020), од којих се очекивало да се

5 https://rtv.rs/sr_lat/drustvo/premijerka-ako-gradjani-ne-budu-disciplinovaniji-sledepotpuna-zabrana-slobode-kretanja-i-policijski-cas_1103026.html, приступљено 5. маја 2021.

6 <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-53257800>, приступљено 4. маја 2021.

7 <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/SMS-uznemirio-gradjane-nadlezni-kazu-dase-porukom-ne-siri-panika.sr.html>, приступљено 5. маја 2021.

беспоговорно прилагоде недовољно објашњеним, неретко неконзистентним мерама.

Друга фаза пандемије, која, грубо узев, почиње укидањем ванредног стања и попуштањем мера, обележена је променама званичних легитимизујућих дискурса. Промене су варирале, сходно контекстуалним чиниоцима. Тако је иницијална фаза попуштања мера, пред парламентарне изборе,⁸ обележена тријумфалним милитаризмом, којим је проглашена победа над вирусом⁹ („Данас се поново боримо против непријатеља ког не можемо да видимо, али непријатеља који нас зближава чак и ако физички избегавамо загрљај. И побеђујемо и победићемо овог непријатеља, само зато што је свако од нас борац“ – председник Републике Александар Вучић).¹⁰ Међутим, услед раста броја заражених грађана, представници власти су, након одржавања избора, најавили нове рестрикције у кретању становништва,¹¹ што је узроковало јавно негодовање грађана и избијање вишедневних протеста на улицама градова Србије, у првој половини јула 2020. године. Услед израженог јавног незадовољства грађана, одустало се од оштрих мера (полицијског часа) да би током јесени 2020. године, након благог, а потом и драматичног пораста броја заражених, мере биле увођене парцијално, махом ограничавајући рад угоститељских објеката, појединих сектора услуга, установа културе, тржних центара и образовних институција. Док је у Западној Европи та фаза била обележена снажнијом рестрикцијом кретања становништва и економских активности, власти у Србији нису посегле за оштрим мерама – рестрикција кретања готово да уопште није било, док су ограничења економских активности била парцијална. Ни те мере, међутим, нису биле конзистентне, услед сталних притисака који су долазили од представника делатности и сектора који су подлежали ограничењима. Другим речима, притиснути прво протестима грађана, а потом и привредника, власти више нису посезале за строгим мерама које су примениле почетком пандемије, чак ни онда када је ситуација са бројем оболелих била драматична (примера ради, у новембру и децембру 2020).

Промена стратегије примене мера праћена је потребом да се измени и легитимизацијски оквир. Иако је основни дискурзивни оквир којим су оправдаване мере, односно њихов изостанак, повезан

8 Парламентарни избори одржани су 21. јуна 2020. године.

9 О милитаризацији јавних дискурса у доба пандемије, видети у: Giroux & Filippakou (2020).

10 <https://www.istinomer.rs/izjava/niko-nije-rekao-da-smo-pobedili-koronu/>, приступљено 10. маја 2021.

11 <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-53370590>, приступљено 10. маја 2021.

са дилемом „економија или здравље“, која је врло брзо преименована у крилатицу „и економија и здравље“¹², на овом месту ћемо се позабавити начинима на које је перципирана и дефинисана улога државе. Наиме, као што је у првој фази пандемије улога државе дефинисана у патерналистичком кључу, где се држава појављује и као „брижни“ и као „дисциплинујући“ родитељ, на сличан начин је нова дискурзивна стратегија представника власти повезивала улогу државе са родитељском улогом, само овога пута одричући се ње. Држава се, суочена са интересима капитала, с једне стране, и бригом представника владајуће коалиције за сопствени рејтинг, с друге стране, опредељује за проверену неолибералну стратегију одрицања од сопствене одговорности у управљању кризом, пребацујући лопту на терен грађана и позивајући их на индивидуалну одговорност у поштовању мера. И овде су примењиване, грубо речено, две стратегије: прва, привидно неутрална („здраворазумска“), и друга, репресивна. Као пример прве стратегије, навешћемо изјаву председнице Владе Републике Србије Ане Брнабић, која је дата пред седницу Кризног штаба, 10. марта 2021, у моменту када је број оболелих још увек био висок, а држава се претходно определила за делимично попуштање мере која се односила на рад угоститељских објеката: „Али понављам, држава никоме није ни отац ни мајка. Одрасли људи имају одговорност да брину о себи и ближњима. То што можда ради кафић не значи да сви треба да идемо у кафић. То је заиста индивидуална одговорност.“¹³ Други пример се односи на „репресивну“ стратегију индивидуализације одговорности којом представници власти минимализују одговорност државе у заштити живота људи, позивајући се на тржишну стратегију комерцијализације здравствене заштите као дисциплинујућег механизма (с тим што пропоненти те дискурзивне стратегије нису више централне фигуре власти већ „споредни играчи“, представници владајуће коалиције који немају кључне улоге у вршењу власти, а чије се поруке неретко одашиљу неформалним каналима – пре свега, друштвеним мрежама или гостовањима у политичким телевизијским емисијама). Навешћемо, као парадигматичну, објаву на Твитеру посланика Српске напредне странке Драгана Шормаза (2. децембра 2020): „Довољно се зна о вирусу! Све мере треба укинути, оставити мере маске и растојања као препоруке! СВИМА који

12 <https://www.danas.rs/ekonomija/lazna-dilema-biznis-ili-zdravlje-jer-biznis-jednako-zdravlje/>; <https://www.danas.rs/ekonomija/ekonomija-ili-zdravlje-i-dalje-lazna-dilema/>, приступљено 11. маја 2021.

13 <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/268184/Brnabic-Sutra-sednica-Kriznog-stabapoostricemo-mere-jer-drzava-nije-nikom-ni-otac-ni-majka.html>, приступљено 10. маја 2021.

се разболе НАПЛАТИТИ ЛЕЧЕЊЕ осим трудницама, пензионерима, малолетницима и социјалним случајевима!!! Болнице би биле мање оптерећене и дисциплина далеко већа.“¹⁴

Обе дискурзивне стратегије примењене су са циљем да се легитимише изостанак строгих мера, док се одговорност државе за спровођење „лакших“ мера (ношење маски или држање дистанце) или игнорише и пребацује на грађане – сада у улози „одраслих људи“ – или се подразумева да их се грађани неће придржавати, а држави оставља да их дисциплинује. У фокусу тих дискурзивних стратегија није више заштита живота људи већ настојање да се изостанак мера „забашури“ тезом о (не)одговорности грађана, а држави уједно прибави оправдање за неефикасност *laissez faire* приступа регулисању кризе. Улога државе се, при томе, своди на функцију обавештавања грађана о опасностима вируса и неопходним мерама предострожности, док се одговорност потпуно преноси на појединце, који су, истовремено, искључени из процеса доношења одлука.¹⁵ Иако није била експлицирана као таква, реч је, заправо, о примени стратегије управљања кризом која почива на стицању „имунитета крда“ („епидемиолошки неолиберализам“), која државама, како наводи Фреј (Frey, 2020), пружа могућност да сопствену кривицу за лоше управљање здравственом кризом припишу „неодговорним“ грађанима, производећи истовремено структурно насиље над онима који су принуђени да буду изложени ризику од заражавања (видети још и у: Lohmeyer & Taylor, 2020).

Као парадигматичну, навешћемо изјаву Дарије Кисић Тепавчевић (15. јуна 2020), чланице Кризног штаба, која је непосредно претходила парламентарним изборима, али и дозволу да се одрже високоризични масовни спортски догађаји на отвореном: „Све је сада на личној одговорности. Немамо личног полицајца за сваког од нас. Он мора да буде у нашој глави (...). Одлазак и на спортске догађаје није нешто што је обавезно, већ је индивидуална процена ризика.“¹⁶ Слична реакција је уследила непосредно пред тзв. црни петак и гужве које су у новембру 2020. године уследиле у тржним центрима, којима је држава омогућила да несметано раде иако је било посве извесно да ће у затвореним просторима бити концентрисан велики број људи: „Свака породица сада треба да буде

14 <https://direktno.rs/korona/318263/dragan-sormaz-korona-virus-sns.html>, приступљено 10. маја 2021.

15 Опширније о томе: <https://pescanik.net/ni-otac-ni-majka/>, приступљено 10. маја 2021.

16 <http://www.politika.rs/sr/clanak/456183/Sada-je-sve-na-licnoj-odgovornosti-pojedince>, приступљено 3. маја 2021.

свој кризни штаб који одређује шта је најбоље за све њене чланове, а свако свој сопствени контролор“ (Дарија Кисић Тепавчевић).¹⁷ Другим речима, одговорност политичких, али и здравствених власти за спровођење мера се у поменутих дискурзивним стратегијама игнорише или негира, док се функција заштите здравља делегира породици (као колективној инстанци нижег реда) или се потпуно индивидуализује. Заштита интереса капитала, на тај начин, добија приоритет над заштитом живота становништва, указујући, како констатује Шумоња (Šumonja, 2021), на чињеницу да се током пандемије закони капитализма разобличавају као политички избор и стратегија, а не као природна нужност.

Индивидуализација права и одговорности

Неолиберални дискурси нису се јављали само у легитимацијским стратегијама представника власти већ и у критикама оних који су дате мере оспоравали. На овом месту тешко је побројати различите актере који су критиковали мере власти, с обзиром на диверзификоване структурне положаје, интересе које су заступали, мотиве којима су били вођени, позиције моћи које су заузимали, могућности утицаја итд. Стога ћемо се осврнути само на неке примере употребе неолибералног дискурса индивидуализације који је употребљаван у оспоравању мера, с тим што ће овај осврт, с обзиром на поменути разноликост актера, нужно бити непотпун.

Дискурзивне стратегије оспоравања мера рестрикције кретања становништва, редукције економских активности, затварања школа, обданишта, факултета и угоститељских објеката, обавезе ношења маски и одржавања физичке удаљености, али и мера које се односе на имунизацију становништва биле су разнолике. Међутим, у фокусу ове анализе биће стратегија која се позивала на заштиту индивидуалних права и слобода. Наиме, неолиберална идеологија (и политичка стратегија) почива на премиси да су појединци сами одговорни са сопствено благостање и да је један од основних предуслова економских слобода постојање политичких и индивидуалних слобода. Међутим, како наводи Харви (Harvi, 2012, 223), неолиберализам је у свом окриљу развио екстензивну опозициону културу, која прихвата многе поставке неолиберализма, истовремено се супротстављајући ауторитарним тенденцијама и залажући се за заштиту личних права и слобода. Другим речима, неолиберално постулирање индивидуе

17 <https://rs.n1info.com/vesti/a674259-kisic-tepavcevic-o-merama-kriznog-staba/>, приступљено 5. маја 2021.

као основног елемента политичко-економског живота отворило је врата активизму индивидуалних права, који постаје један од доминантних оквира оспоравања мера којима се смањују индивидуалне слободе, које су државе биле принуђене да спроводе ради заштите становништва. На тај начин, привремена усмереност мера држава ка заштити колектива и редуковању слобода и права појединаца – темељних вредности савремених западних друштава – представљали су основ за бројне протесте који су преплавили западноевропске државе и САД током пандемије.¹⁸

Ништа другачије није било ни у Србији, која се такође суочила са протестима против затварања становништва и јавним оспоравањима рестриктивних мера државе (која су, додуше, долазила са различитих позиција). Једну од дискурзивних стратегија која је стајала на располагању групама и појединцима који су оспоравали мере власти назвали смо стратегијом индивидуализације. Она почива на идеји да епидемиолошке мере угрожавају индивидуална права и слободе, нарушавају личну аутономију, онемогућавају слободно функционисање економије (и тиме угрожавају егзистенцију људи) и, коначно, представљају претњу за саму демократију.¹⁹ Њена употреба почива на два кључна елемента: на идеји о заштити неприкосновености индивидуалних слобода и права и на претпоставци о неопходности преузимања индивидуалне одговорности (на супрот одговорности државе и њених институција). Међутим, управо други поменути елемент указује на конгруентност дискурзивне стратегије коју су представници власти користили како би оправдали сопствену неспремност за предузимање строжих мера у другој фази пандемије и оне коју користе противници мера, а обе извиру из неолибералне визије друштва као скупа аутономних актера. Употреба те дискурзивне стратегије вероватно је била најпарадигматичнија у оспоравању (стидљиво) најављиване обавезне имунизације појединих категорија становништва, али и када је реч о могућем редуковању појединих „неесенцијалних“ економских активности. На њу, на пример, наилазимо у изјави представника опозиционог покрета Двери Бошка Обрадовића, у којој он образлаже свој став о вакцинацији: „Ја нисам антиваксер, моји родитељи су вакцинисани, али свако има право по Уставу да одлучи за себе (...). Ја сам свима рекао, чак и својим најближим члановима породице, извините, преузмите одговорност за своју одлуку. Ризик

18 <https://medium.com/@renegadeinc/covid-19-and-the-rise-of-individualism-99f94d44f590>, приступљено 18. маја 2021.

19 Неки примери те врсте оспоравања могу се наћи и у тексту Петра Лукића.

је и у једном и у другом случају.²⁰ Слично, у прогласу политичке организације Доста је било наилазимо на следеће саопштење, издато поводом протеста против мера затварања, 1. априла 2021: „Члан 13. Устава Републике Србије каже да је физички и психички интегритет свих нас неповредив. Да ли ће се неко вакцинисати или не је лични избор свих грађана и њихово Уставом гарантовано право.“²¹ Истим поводом, 2. априла 2021, та организација издаје и следеће саопштење:

Властима у Србији је потребно послати јасну поруку да престану да се играју с нашим животима, слободом, нашим изворима прихода и образовањем наше деце уз помоћ тзв. „мера затварања“ које не постижу никакве ефекте у прокламованој борби против коронавируса, а истовремено праве огромну штету српским породицама и буџету Републике Србије.²²

У оба случаја, и када су њени пропоненти представници власти и када су то противници мера, употреба дискурзивне стратегије индивидуализације открива социјалдарвинистичку слику која се налази у основи неолибералног поимања друштва, у којој колективна солидарност бива замењена егоистичким настојањима појединаца да делају искључиво у сопственом интересу (био он заснован на рационалним или ирационалним основама). Она, при томе, замагљује чињеницу да индивидуализација одговорности, у ситуацији у којој ризици оболевања од ковида нису исти за све категорије становништва и у којој све друштвене групе немају једнаке структурне позиције које им пружају могућност и ресурсе да избегавају излагање ризичним контактима или да се строго држе прописаних мера и заштите своје и здравље других људи (подсетимо да су многи грађани имали обавезу да долазе на своја радна места и обављају радне задатке у колективу и онда када је велики део економских активности био редукован, заштитне опреме није било довољно, а вакцине нису биле на располагању), заправо представља једну врсту визије друштва у којем право на живот имају само они који имају (структурно и биолошки неједнаке) могућности да се за њега изборе. На тај начин, друштво само-за-себе одговорних јединки, које занемарује диференцирану рањивост и друштвене неједнакости (Фуко, 2020), врло лако постаје друштво у којем се одвија сурова борба за преживљавање и природна селекција (биополитички расизам).

20 <https://pescanik.net/porodicne-vrednosti-atomizovanog-drustva/>, приступљено 18. маја 2021.

21 <https://dostajebilo.rs/blog/2021/04/01/djb-poziva-vlast-da-ukine-sve-mere-zabrane/>, приступљено 18. маја 2021.

22 <https://dostajebilo.rs/blog/2021/04/02/poziv-na-protest-u-subotu-u-17c-na-trgu-za-slobodu-protiv-zatvaranja/>, приступљено 18. маја 2021.

Закључак

Питање којим се водила ова анализа јесте да ли је здравствена, друштвена, економска и политичка криза изазвана глобалним ширењем вируса корона утицала на (привремено) повлачење неолибералних дискурса који су пружали легитимацијску потпору систему. Да ли су најаве о крају неолиберализма биле утемељене (с обзиром на неминовност макар привременог повратка елементима државног интервенционизма) или су то преурањена оптимистичка предвиђања која су пренебрегла прилагодљивост неолибералних политика управљања и дискурзивних стратегија легитимације?

Србија, земља у којој су сукцесивно биле примењене рестриктивне мере у контролисању пандемије, засноване на „кинеском моделу“ затварања становништва у домове и редукцији економских активности, а потом и лабаве мере засноване на минималној контроли економских активности (и готово никаквој контроли кретања становништва), слично „шведском моделу“, представљала је огледни пример за анализу неолибералних дискурса које су користили представници власти за легитимацију мера Владе, али и оних који су послужили за оспоравање мера. Иако је дијапазон неолибералних дискурса релативно широк, у фокусу анализе били су они који су се односили на улогу државе у управљању кризом.

Анализом је издвојено неколико дискурзивних стратегија које су примењивали представници власти при легитимацији мера. Промена тих дискурса и њихова флексибилност пратиле су промене у стратегији управљања кризом, иако је међу њима могуће наћи извесне елементе који упућују на континуитет. Фазу регулације кризе која је почивала на рестриктивним мерама пратила је патерналистичко-дисциплинујућа дискурзивна стратегија легитимисања, заснована на двострукој улози државе – као „брижног“ родитеља, који се појављује као заштитник живота појединих категорија становништва, али и као „дисциплинујућег“ родитеља, који спроводи биополитичке мере репресије оправдавајући их априорним постулирањем грађана као неодговорних актера (минимализујући, притом, одговорност државе и њених институција у обезбеђивању услова за придржавање мера заштите). У оквиру те стратегије, постулат индивидуалне (не)одговорности послужио је као основ за примену репресивних мера, подупрт сталном производњом неизвесности и страха, чији је циљ био репродукција субјеката који су способни да се прилагоде недовољно објашњеним и противречним мерама или њиховим најавама (при томе, та неконзистентност

је, парадоксално, у великој мери била уочљива управо у изјавама представника медицинског дела Кризног штаба).

Другу фазу *laissez faire* приступа регулацији пандемије одликовала је легитимизујућа дискурзивна стратегија минимизације одговорности државе и потпуног пребацивања одговорности за придржавање мера на терен појединаца (или евентуално породице као колективног актера који добија улогу регулатора активности својих чланова). Иако је реч о класичном неолибералном идеолошком оквиру упошљеном како би се замаглила улога државе, која се сада примарно појављује као заштитник интереса капитала, постоји извештан континуитет са претходном дискурзивном стратегијом: пре свега, представници власти су и даље користили метафору државе као родитеља, али овога пута у негативном одређењу, где се држава експлицитно одриче своје претходно преузете улоге брижног родитеља, уз истовремено задржавање дисциплинујућих прерогатива, који више не почивају доминантно на претњи употребе силе већ на најави да ће бити покренути репресивни механизми дисциплиновања становништва ускраћивањем здравствене заштите или на додели посебних привилегија онима који се придржавају мера (примера ради, онима који су вакцинисани). Примена те дискурзивне стратегије, која је почивала на индивидуализацији одговорности грађана, суштински је послужила као легитимацијски оквир за стратегију управљања пандемијом коју Фреј назива „епидемиолошким неолиберализмом“, а која почива на структурном насиљу над оним категоријама становништва које немају (биолошке, социјалне и економске) ресурсе да сачувају здравље себе и својих најближих у ситуацији у којој је регулација пандемије минимална. Истовремено, та стратегија управљања кризом и дискурси који су је пратили, како констатује Батлер (Butler, 2021), указали су на размере друштвених, економских и расних неједнакости које производи неолиберализам, отворивши врата натурализацији социјалдарвинизма у поимању друштва (Pele & Riley, 2021).

На крају, неопходно је споменути да су неолиберални дискурси циркулисали и међу актерима који су оспоравали увођење строжих мера регулације здравствене кризе (од либералних интелектуалаца и опозиционих партија левог и десног центра, преко конзервативне деснице до појединих представника нове левице), махом се ослањајући на постулирање неопходности очувања индивидуалних слобода и преузимања индивидуалне одговорности за сопствене поступке и сопствено здравље. Чињеница да је извесна конгруентност елемената уочљива у тој дискурзивној стратегији и оној коју су упо-

требљавали представници власти указује на жилавост неолибералне идеолошке матрице, чак и у оним ситуацијама када се неолиберална стратегија управљања друштвом (у ситуацији озбиљне здравствене кризе) показује као потпуно неефикасна, али и на политичку безалтернативност неолиберализма (Kovač & Veljić, 2020).

Референце

- Agamben, G. (2020). The State of Exception Provoked by an Unmotivated Emergency. *Positions Politics*. <http://positionswebsite.org/giorgio-agamben-the-state-of-exception-provoked-by-an-unmotivated-emergency/>
- Бурдије, П. (2019). *Сићнална свейла*. Завод за уџбенике и наставна средства.
- Butler, J. (2021). Pandemija, spas planete i individualnost. *Buka*. <https://www.buka.com/novosti/judith-butler-pandemija-spas-planete-i-individualnost>
- Chandler D. & J. Reid, (2016), *The Neoliberal Subject: Resilience, Adaptation and Vulnerability*. Rowman and Littlefield International.
- Condon, R. (2021). The coronavirus crisis and the legitimation crisis of neoliberalism. *European Societies* 23(1), 805–816. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1839669>
- Fairclough, N. (1993). Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: The universities. *Discourse & Society* 4(2), 133–168. DOI:10.1177/09579265930040 02002
- Fairclough, N. (2001). Critical discourse analysis as a method in social scientific research. In: Wodak, R. & M. Meyer, (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. Routledge.
- Fairclough, N. (2005). Neoliberalism: a discourse-analytical perspective. *Polifonia* 10, 21–55.
- Foucault, M. (2000). The Birth of Social Medicine. In: Faubion, J. (ed.). *Power. Essential Works of Foucault* (Vol. 3). New Press.
- Fuko, M. (2020). *Kazneno društvo. Predavanja na Kolež de Fransu 1972–73*. Mediterran.
- Frey, E. (2020). “Herd Immunity” is Epidemiological Neoliberalism. *Economic Sociology & Political Economy*. <https://economicsociology.org/2020/04/24/herd-immunity-is-epidemiological-neoliberalism/>
- Giroux, H. & O. Filippakou, (2020). Militarization in the Age of the Pandemic Crisis. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/author/henry-a-giroux-and-ourania-filippakou/>
- Хол, С. (2018). *Зайаг и осџаџаак свейла: дискурс и моћ*. Карпос.
- Harvi, D. (2012). *Kratka istorija neoliberalizma*. Mediterran.